

Ada van Deijk

De kerk van Adorp

ADORP, DAT ONGEVEER ZEVENHONDERD INWONERS TELT, IS VAN OORSPRONG EEN MIDDELEEUWS WIERDEDORP. DE PLAATS, IN DE MIDDELEEUWEN BEKEND ALS ARTHARPE, LIGT OP DE NOORDELIJKE OEVERWAL VAN DE HUNZE, HET HUIDIGE REITDIEP.

Landschap

Het Reitdiepgebied geldt als het oudste cultuurlandschap van Nederland. Er liggen tal van wierden; de meeste bevinden zich op oude oever- en kwelderwallen. Karakteristiek voor dit landschap is ook de onregelmatige verkaveling, door kronkelende wegen ontsloten. De maren, kleine waterrijes die het gebied doorsnijden, zijn overblijfselen van prieden uit het voormalige waddenlandschap. De wierde van Adorp – door een boomsingel omgeven – was oorspronkelijk vrij hoog, wat nog goed zichtbaar is wanneer men langs de kerk over de Torenweg loopt. Deze weg stijgt geleidelijk en men vindt hier ook de oudste bebouwing van het dorp. De rechthoekige zaalkerk werd op het laagste gedeelte, aan de oostelijke rand van de wierde, gebouwd. Dat gebeurde in de loop van de dertiende eeuw.

Bouwgeschiedenis

De kerk is een eenvoudig gebouw en aan de buitenzijde zorgvuldig gepleisterd. Die bepleistering vond plaats in de negentiende eeuw; in de pleisterlaag werden groeven aangebracht om natuurstenen blokken te imiteren. Het zachtgele pleisterwerk verhult de middeleeuwse ouderdom van de kerk: onderzoek heeft uitgewezen dat ze uit de dertiende eeuw stamt, de periode van de romano-gotiek. Deze

FOTO JEAN REIDERS - WWW.DOCUMENTAIRE.ORG

baksteenbouw nam in de dertiende eeuw in de provincie Groningen een hoge vlucht: smalle spitsboogvensters, nissen met siermetselwerk en meloenvormige koepelgewelven waren de kenmerken van deze bouwstijl. Door een ingrijpende verbouwing in 1667 kreeg de kerk echter een totaal ander aanzicht. Hieraan herinneren de twee steentjes aan weerszijden van het westportaal waarop 'Anno 1667' staat vermeld. Zo verdwenen de smalle romano-gotische spitsboogvensters en ook zal toen de stenen

FOTO JEAN REIDERS - WWW.DOCUMENTAIRE.ORG

De kerk van exterieur van het zuiden.

overwelving verwijderd zijn. De oostmuur werd zelfs geheel vervangen, omdat deze naar het zuidoosten toe sterk verzakt was. De vrijstaande klokkentoren – eveneens typerend voor de romano-gotiek – werd aan het eind van de zeventiende eeuw afgebroken.

De oude ingangen aan noord- en zuidzijde werden dichtgezet en er kwamen bredere en hogere ramen die in 1855 echter opnieuw werden gewijzigd.

Adorp en Harssens

Aanvankelijk diende de kerk uitsluitend als parochiekerk van Adorp, maar in 1646, na de Reformatie, werd de hervormde gemeente samengevoegd met die van Harssens. Dit was een gehucht ten zuiden van Adorp dat al in de elfde eeuw genoemd wordt. Behalve een kerk met vrijstaande klokkentoren stond er ook een borg. Het was de rijkste borg in de directe omgeving van Adorp; in 1732 werd hij afgebroken, de kerk onderging dit droeve lot aan het eind van diezelfde eeuw. Op de plek waar eens Harssens lag, ten westen van de provinciale weg naar Adorp, ligt nu nog slechts een vervallen boerderij.

De samenvoeging van beide hervormde gemeenten leidde in het verleden nogal eens tot spanningen tussen Adorp en Harssens. Vooral de collatierechten – het recht om een predikant te benoemen – bleken een twistpunt te hebben gevormd.

Exterieur

Van buiten oogt het gebouw sober. Aan de westzijde bevindt zich een eenvoudig rondboogportaal dat uit 1667 dateert. Ook de toegangsdeur stamt uit dat jaar, maar in 1899 werd het bovendeel ervan afgezaagd, vanwege een verlaging van de orgelgalenij. Daardoor kon de deur er niet meer onderdoor draaien en besloot men het bovenste gedeelte ervan in de nis vast te zetten. Het resultaat van deze ingreep is een tamelijk opvallende dwarsnaad in het deurpaneel. In het oostelijke gedeelte van de kerk zijn drie gedenksteden aangebracht: een steen aan de noordzijde en twee stenen aan de zuidzijde. Die aan de noordzijde is vrijwel onleesbaar, die aan de zuidzijde kunnen nog wel ontcijferd

worden. Een ervan herinnert aan Albertus Muntinghe Stratingh die van 1830 tot 1850 predikant te Adorp was. Hij werd er ook geboren, als zoon van dominee Everhardus Stratingh en Margje Cleveringa. De grafzerk van zijn moeder Margje bevindt zich binnen, in de vloer van het koor. De andere steen noemt de naam van Albertus' vrouw, Sibilla Catharina Jansonius, die in 1847 op 34-jarige leeftijd overleed.

Aan de westzijde bevindt zich een eenvoudige dakruiter uit 1794, waarvoor de bovenste helft van de westelijke topgevel opnieuw moest worden opgemetseld. Blijkens de archieven werd de houten dakruiter in 1849 door aannemer Jan Elderenkamp vernieuwd. De klok die erin hangt, is afkomstig uit de afgebroken klokkentoren van Harssens en werd in 1618 gegoten door Henric Wegewart, een klokkengieter uit Deventer. In 1998 bleek herstel van de luidklok noodzakelijk, omdat hij een scheur vertoonde.

Op de ingesnoerde naaldspits van de dakruiter werd in 1989 een ijzeren haan geplaatst. Dat gebeurde in opdracht van de Stichting Oude Groninger Kerken, die sinds 1979 eigenaresse van de kerk is. De restauratie van het gebouw vond in verschillende fasen in de jaren tachtig en negentig plaats.

Interieur

Binnen betreedt men eerst een portaalruimte die door tochtdeuren met fraai gietijzeren traliewerk van de kerkruimte is gescheiden. De in neo-renaissancesstijl uitgevoerde deuren zijn in 1899 vervaardigd.

Van de middeleeuwse sporen zijn er enkele tijdens de laatste restauratie in het zicht gebracht. Zo zijn in de wanden de muraalbogen, die aan de stenen overwelving herinneren, bovenin aangegeven. Verder is de omtrek van het noordportaal weer zichtbaar gemaakt. In het koor zijn in noord- en zuidwand sporen van lage vensters te zien. In de noordwand werd ook een venster dat wel nis aangetroffen. Het is onduidelijk waartoe deze diende. Gaat het om een venster dat later een functie als nis kreeg? Op deze plek bevond zich namelijk vaak de sacramentsnis, een kast waarin het H. Sacrament werd bewaard. Onduidelijk is de functie van de venstertjes; misschien verschaffen ze zicht op het altaar of zorgden ze voor extra lichttoevoer in de donkere, middeleeuwse kerk.

De kerk wordt verlicht door grote gietijzeren rondboogvensters en is overdekt door een vlakke blauw geverfde zoldering. De sleutelstukken waar de uiteinden van de balken op rusten, zijn qua vormgeving zestiende-eeuws.

De inrichting geeft een fraaie indruk van een authentiek protestants kerkinterieur. Het meeste meubilair dateert namelijk nog uit de zeventiende eeuw. Dat geldt bijvoorbeeld voor de kansel, het doophek, de avondmaalstafel en het bankenpakket. Alles is donkerbruin van kleur. De kanselkuip met zijn rechthoekige panelen wordt gesierd door gecanneleerde zuiltjes met Corintische kapiteltjes.

2 Adorp, interieur naar het westen.

De onder- en bovenzijde van de kuip tonen snijwerk van ranken met vrouwenkopjes in het midden. De kansel is in eikenhout-imitatie geschilderd, maar deze beschildering is niet oorspronkelijk: tijdens onderzoek kwamen andere verflagen en zelfs bladgoud te voorschijn.

Fraai is ook het eikenhouten zeventiende-eeuwse offerblok dat in de doopruin staat. Bij de restauratie is het in ere hersteld, nadat het in 1918 naar de kerkzolder was verbannen omdat het herhaaldelijk door dieven werd opengebroken. Het ijzerwerk laar onder meer drie hartvormige sleutelplaten zien die de barmhartigheid zouden symboliseren. Boven deze sleutelplaten zijn de Romeinse cijfers I, II en III ingekerfd die met de bijbehorende sleutels corresponderen. Het betekende dat er drie verschillende ambtsdragers tegelijk moesten aantreden om de inhoud van het blok te kunnen lichten.

Aan de oost- en zuidwand van het koor hangen twee bordes, beide in de twintigste eeuw vervaardigd. Het ene is een predikantenbord en vermeldt de namen van predikanten die vanaf 1596 in Adorp hebben gestaan, het andere is een wapenbord dat herinnert aan de belangrijke rol die de borgbewoners van Harssens ooit in de Adorper kerk speelden. Vanaf 1554 waren zij 'unicus collaror', wat betekende dat zij als enigen de bevoegdheid hadden om alle kerkelijke dienaren te benoemen dan wel te ontslaan.

Twee herenbanken zijn dwars op de grens van schip en koor geplaatst en voorzien van gesneden opzetstukken. Opvallend zijn de appelvormige bollen die door een spiraal

bekroond worden. Deze herenbanken stammen eveneens uit de zeventiende eeuw, maar de groene avondmaalsbanken in het koor dateren uit 1901.

Bijzonder is verder het smeedijzeren torenuurwerk dat in een hoek van het koor staat opgesteld. Het werd in 1636 door uurwerkmaker Thys Pytters uit Leeuwarden vervaardigd, maar moest in 1954 door een nieuw uurwerk worden vervangen. In 1984-1985 is het oude uurwerk door vrijwilligers gerestaureerd. Bij de vernieuwing werden op de dakruiter drie wijzerplaten aangebracht, tot dan was alleen de westzijde van een wijzerplaat voorzien.

In het middenpad en in het koor liggen verscheidene hardstenen grafzerken. Het koor was kennelijk gereserveerd voor de predikanten en hun familieleden, met daarbij de zandstenen zerk van Albert Koenders uit 1561 als iemand met oudere rechten. Direct voor het koor bevinden zich twee achttiende-eeuwse zerken. Ze herinneren aan respectievelijk Egbert Everts en Aaltyn Schuringa en laten niet alleen hun familiewapens zien, maar ook een gedicht. Over Aaltyn, die in 1773 op 46-jarige leeftijd overleed, wordt onder meer gezegd: "Hier rust een duegtsaem vrouw, haar ofgeleide leeden vergaan nu tot het stof en leggen hier beneden".

In 1815 kreeg de kerk voor het eerst een orgel, dat jaarlijks onderhouden werd door de orgelbouwers N.A. Lohman & Zoon. Waarschijnlijk was dit orgel afkomstig van de borg Harssens en betrof het een huisorgel van omstreeks 1680.

3 Adorp, interieur naar het oosten.

FOTO JUSTIN KROES (RIGNERDS-STREEMER)

4 Adorp, de zeventiende-eeuwse kansel.

FOTO JUSTIN KROES (RIGNERDS-STREEMER)

5 Het smeedijzeren torenuurwerk uit 1636.

54)

Blijkens een verslag had het instrument in de kerk veel te lijden van wateroverlast: '...want daar het onder de toren bijna geplaatst is, ontvangt het somtijds zoo veel water, dat het in de windlaag nat wordt'.

Geen wonder dat orgelbouwer alias herbergier Marten Eertman uit Noordwolde in 1898 aan de kerkenraad voorstelde om een nieuw instrument te bouwen. Dit orgel, dat in juni 1899 in gebruik werd genomen, was het eerste orgel dat hij leverde. Bijzonder is dat Eertmans ontwerptekening van het front bewaard bleef, waarbij hij zich wellicht heeft laten inspireren door het oude front van Lohman. In het dek van de orgelbalg staat in zwierige letters de handtekening van de bouwer en de datum 20 mei 1899.

Omdat Adorp geen rijke gemeente was, gebruikte Eertman het merendeel van het zeventiende- en achttiende-eeuwse pijpwerk van het oude orgel. Het lofwerk, dat in rococostijl is gesneden, is eveneens hergebruikt. Het is uit linden- of appelbout gemaakt en was oorspronkelijk beschilderd. Wat maatvoering betreft paste dit snijwerk niet helemaal, wat blijkt uit de boveneinden van de torens; de omtrek van het snijwerk is daar groter dan dat van de rondingen van de torens.

Al in 1911 en 1915 vonden er herstellingen en wijzigingen door Eertman plaats. Vanaf 1934 was het onderhoud van het instrument echter minimaal. Precies zestig jaar ving pas een grootscheepse restauratie ervan aan en in maart 1996 kon het instrument op feestelijke wijze weer in gebruik worden genomen.

Belangrijkste literatuur:

- 'Over de kerk van Adorp', beschrijving excursiecommissie Stichting Oude Groninger Kerken, 1980.
- W. Appelboom, 'Het torenuurwerk van Adorp', *Groninger Kerken*, XVII (2000), 110-111.
- S. Tuinstra, 'Marten Eertman, orgelmaker op de grens van tussen kunst en kitsch', *Groninger Kerken* XIII (1996), 52-54.
- J. Brouwer, 'De orgelmaker Marten Eertman, een vervolg', *Groninger Kerken* XIV (1997), 15-17.
- W. Friso, *Inventarisatierapport hervormde kerk Adorp*, Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, Utrecht.
- A. de Groot, *Inleiding op de inventaris van de archieven van de hervormde gemeente van Adorp en Harsens* (typoscript), 1972.
- K.T. Meindersma, 'Het metaalwerk in de hervormde kerk van Adorp', *Groninger Kerken* XVII (2000), 100-109.
- Il.J. Jansonius & H.G. de Olde, 'De Navorscher: Adorp, grafzerken', *Groninger Kerken* nr. 1 (1988), 16-18.

Drs. A. van Dijk (Springweg 119, 3511 VW Utrecht) studeerde Nederlands M.O. en kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zij is werkzaam in het volwassenenonderwijs. Als kunsthistorica specialiseerde zij zich in de middeleeuwse kerkelijke architectuur waaraan zij regelmatig publiceert. De middeleeuwse kerken in Groningen hebben haar bijzondere aandacht.